

Η θεωρία περί των προαγγέλων του Ιησού και οι πηγές των υποστηρικτών της - (Γ': Πρώιμοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς για τους σιβυλλικούς χρησμούς)

Σε συνέχεια των αναφορών περί της συνειδησιακής καθυπόταξης των εθνικών που επιχείρησε με δόλιο και ύπουλο τρόπο η χριστιανική Εκκλησία, θα παρουσιαστούν οι πρώιμες αναφορές στους σιβυλλικούς χρησμούς, δια των οποίων τολμήθηκε από ορισμένους σύγχρονους η «απόδειξη» της δήθεν συνέχειας του Ελληνισμού μέσω του Χριστιανισμού. Υπενθυμίζω στους αναγνώστες την χριστιανική πλαστογράφηση των χρησμών αυτών, όπως αναφέρεται από τον Κέλσο προς τα τέλη του δευτέρου μεταχριστιανικού αιώνας: «Υμείς δε καν Σίβυλλαν, η χρώνται τινές υμών, εικότως αν μάλλον προεστήσασθε ως του θεού παίδα· νυν δε παρεγγράφειν μεν εις τα εκείνης πολλά και βλάσφημα εική δύνασθε, τον δε βίω μεν επιρρητοτάτω θανάτω δε οικίστω χρησάμενον θεόν τίθεσθε» (PG τ. 11, σ. 1497).

Από τους πρώιμους εκκλησιαστικούς συγγραφείς, άλλοι δεν αναφέρονται καθόλου στις Σίβυλλες και τους χρησμούς, άλλοι αναφέρονται μεν αλλά χωρίς τις μεταγενέστερες λεπτομέρειες που αφορούν το πρόσωπο του Χριστού. Για παράδειγμα, δεν υπάρχει καμία αναφορά στην «Διδαχή των αποστόλων» (90-110), στις σωζόμενες επιστολές του Ιγνατίου (107-117), στον Κλήμη Ρώμης (95-98), στον Πολύκαρπο Σμύρνης (135-137), στον Ερμεία (δεύτερο μισό του δευτέρου αιώνας). Ελάχιστες και γενικές οι αναφορές στον Θεόφιλο Αντιοχείας (180), στον «Ποιμένα του Ερμά» (120-140), στα γνήσια του Ιουστίνου (150-160), στον Αθηναγόρα (166-168). Οι χρονολογήσεις εντός των παρενθέσεων αφορούν τα έτη συγγραφής των σωζόμενων έργων τους, κατά τον καθηγητή πατρολογίας Στ. Παπαδόπουλο, και βρίσκονται στον πρώτο τόμο της πατρολογίας του.

Η απάντηση στο ερώτημα γιατί δεν επικαλούνται αυτοί τους «χρησμούς» που θα παρουσιάσουν αργότερα άλλοι χριστιανοί συγγραφείς, είναι απλή: Διότι ακόμα δεν είχαν πλαστογραφηθεί οι λεπτομέρειες .

Οι αναφορές του Ιουστίνου (αρχές β΄ αιώνας-165)

Πριν δούμε τις αναφορές που επικαλούνται, παραθέτω ορισμένα πάλι από την πατρολογία του καθηγητή Στ. Παπαδόπουλου, για να κατατοπιστεί ο αναγνώστης στα σχετικά με τον Ιουστίνo.

Η σκέψη και η θεολογία του Ιουστίνου, παρά τη γνησιότητά της, βρίσκεται σε γραμμή διαφορετική και αποτελεί κλίμα διαφορετικό από εκείνο, που εκφράζει ο Ιγνάτιος λόγου χάριν και ο Ειρηναίος. Οι τελευταίοι υιοθετήθηκαν περισσότερο από την Εκκλησία και την Παράδοσή της. Τούτο ισχύει μόνο εν μέρει για τον Ιουστίνo και η εξήγηση δεν είναι δύσκολη: Ο Ιουστίνος δεν προερχόταν από τους κόλπους της εκκλησιαστικής Παραδόσεως, όπως οι άλλοι. Έτσι η προβληματολογία του αφορούσε γενικά στην τριπλή πρόκληση της εποχής προς την Εκκλησία, αλλά ήταν σε μεγάλο βαθμό προσωπική. Συγχρόνως πρέπει να σημειώσουμε ότι το ένα από τα δύο θέματα που απασχόλησαν τον Ιουστίνo, το θέμα της ενότητας της αλήθειας (σπερματικός λόγος και Λόγος) και της καταλλαγής του χριστιανισμού με τη φιλοσοφική σκέψη, δε λύθηκε ικανοποιητικά από τον ιερό συγγραφέα μας και η θεολογία του επί του προκειμένου δεν έγινε θεολογία της Εκκλησίας.

(τ. Α΄, σ. 234)

Κατά τον Ιουστίνo...

[...] Η αλήθεια, την οποία ολόκληρη έχουμε στο πρόσωπο του Χριστού, υπήρχε ανέκαθεν στον κόσμο σε βαθμό σπερματικό ή μερικό. Ο Χριστός, επειδή είναι αυτο-αλήθεια, δρούσε ως αλήθεια και Λόγος και πριν από την ενανθρώπισή του, γι' αυτό και οι προ Χριστού άνθρωποι και μάλιστα οι φιλόσοφοι με τους άνδρες της Παλαιάς Διαθήκης δεν ήσαν εκτός Χριστού. Η αλήθεια στον κόσμο είναι άρα ενιαία και ολοκληρώνεται στο Χριστό. Οι περισσότεροι εθνικοί φιλόσοφοι όμως παρερμήνευσαν τη σπερματική αλήθεια κι έτσι κατέληξαν σε λανθασμένα συστήματα, από τα οποία δεν εξαιρείται του Πλάτωνα, στον οποίο μάλιστα ο Ιουστίνος είχε ιδιαίτερη προτίμηση. Φαίνεται όμως ότι ο Ιουστίνος, που δεν του έλειπε ο ρεαλισμός, δεν αναπαύθηκε με την παραπάνω θέση του, η οποία στηρίζεται στην ύπαρξη του σπερματικού λόγου (ή αληθείας). Για αυτό συχνά

καταγγέλλει ότι όσα ορθά είπαν οι έλληνες φιλόσοφοι τα έλαβαν από τους προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης κι επομένως είναι “ημών των χριστιανών”. Αλλά σε καμία περίπτωση δε μας εξηγεί το λόγο, για τον οποίο οι έλληνες αναγκάστηκαν να δανεισθούν από τους προφήτες, παρά το γεγονός ότι η σπερματική αλήθεια υπήρχε πάντοτε και για όλους. Αυτό δείχνει ότι ο φιλόσοφος της Εκκλησίας διαπίστωσε το αδιέξοδο, που δεν κατόρθωσε να ξεπεράσει (ο. π. σ. 236)

Τώρα πλέον είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε γιατί ο Ιουστίνος θέλει τους προ Χριστού στοχαστές, χριστιανούς. Όπως κατανοούμε και την αντιφατική θέση του ως προς αυτά, ότι τάχα πήραν από τους Ιουδαίους συγγραφείς. Υπάρχει όμως και μια τρίτη εκδοχή κατά τον Ιουστίνο, ότι οι Έλληνες εμπνεύστηκαν από τον Διάβολο. Φυσικά αυτή η τελευταία παραδοχή του Ιουστίνου δεν εκστομίζεται εύκολα πλέον, ειμή μόνο από τους πολύ φανατισμένους και αμόρφωτους. Διότι αν ο ισχυρισμός περί «λογοκλοπής» των Ελλήνων από τους Ιουδαίους καταισχύνει αυτούς που τον εκστομίζουν στην σύγχρονη μας εποχή, τότε πολύ περισσότερο όχι μόνο καταισχύνει αλλά και φανερώνει το πνευματικό σκοτάδι που επικρατεί εντός του νου τους.

Έτσι, υποστηρίζοντας τη θεωρία του σπερματικού λόγου, γράφει: «Όσα γαρ καλώς αεί εφθέγγαντο και εύρον οι φιλοσοφήσαντες ή νομοθετήσαντες, κατά λόγου μέρος δι' ευρέσεως και θεωρίας εστί πονηθέντα αυτοίς. Επειδή δε ου πάντα τον λόγον εγνώρισαν, ος εστί Χριστός, και εναντία εαυτοίς πολλάκις είπον» (PG τ.6, σ. 460).

Υποστηρίζοντας την άποψη ότι οι φιλόσοφοι πήραν από τον Μωυσή, γράφει: «Πρεσβύτερος γαρ Μωυσής και πάντων των εν Έλλησι συγγραφέων. Και πάντα, όσα περί αθανασίας ψυχής ή τιμωριών των μετά θάνατον ή θεωρίας ουρανίων ή των ομοίων δογμάτων και φιλόσοφοι και ποιηταί έφασαν, παρά των προφητών τας αφορμάς λαβόντες και νοήσαι δεδύνηται και εξηγήσαντο» (PG τ. 6, σ. 396).

Υποστηρίζοντας ότι οι Έλληνες εμπνεύστηκαν από τον Διάβολο και ότι εκεί οφείλονται οι ομοιότητες, γράφει: «Ευ ίσθι ουν, ω Τρύφων, λέγων επέφερον, ότι α παραποιήσας ο λεγόμενος διάβολος εν τοις Έλλησι λεχθήναι εποίησε...» (PG τ. 6, σ. 636).

Αναλόγως το τι συμφέρει και που απευθύνεται κάθε φορά (στους αυτοκράτορες ή στον Τρύφωνα τον Ιουδαίο), δίνει και έναν διαφορετικό λόγο.

Και, «Οι δε παραδιδόντες τα μυθοποιηθέντα υπό των ποιητών ουδεμίαν απόδειξιν φέρουσι τοις εκμανθάνουσι νέοις, και επί απάτη και απαγωγή του ανθρωπίου γένους ειρήσθαι αποδείκνυμεν κατ' ενέργειαν των φαύλων δαιμόνων» (PG τ. 6, σ. 408).

Για τους σιβυλλικούς χρησμούς, πάντα όσον αφορά τα γνήσια έργα του, έχουμε τις εξής αναφορές, που βρίσκονται στην πρώτη του Απολογία.

«Και Σίβυλλα δε και Υστάσπης γενήσεσθαι των φθαρτών ανάλωσιν δια πυρός έφασαν» (PG 6, σ. 357).

Περί καταστροφών γίνεται λόγος κυρίως στους χρησμούς που πλαστογραφήθηκαν από τους ιουδαίους της διασποράς, και πιθανότατα αυτούς είχε κατά νου ο Ιουστίνος.

«Κατ' ενέργειαν δε των φαύλων δαιμόνων θάνατος ωρίσθη κατά των τας Υστάσπου ή Σιβύλλης ή των προφητών βίβλους αναγινωσκόντων, όπως δια του φόβου αποστρέψωσιν εντυγχάνοντας τους ανθρώπους των καλών γνώσιν λαβείν» (PG τ. 6, σ. 396).

Βέβαια, κανείς δεν απαγόρευσε κανέναν να πιστεύει αυτό που θέλει, σε μια εποχή άκρατου θρησκευτικού συγκρητισμού, με την προϋπόθεση ότι θα αναγνωρίζει τον Ρωμαίο αυτοκράτορα. Όμως, στην προκειμένη περίπτωση απαγορεύτηκε η ανάγνωσή τους εξαιτίας του ότι χρησιμοποιούντο κατά το παρελθόν για ανατροπή των πολιτικών καταστάσεων.

Για παράδειγμα, στο δεύτερο βιβλίο των χρησμών, αναφέρεται η καταστροφή της Ρώμης και του πλούτου της: «δη τότε και δεκάτη γενεή μετά ταύτα φανείται ανθρώπων, όπότεν σεισίχθων αστροπητής ειδώλων ζήλον θραύσει λαόν τε τινάξει Ρώμης επταλόφοιο, μέγας δε τε πλούτος ολείται δαιόμενος πυρί πολλώ υπό φλογός Ηφαίστοιο» (2.15-19).

Μια επικείμενη καταστροφή της «Ρώμης» και ότι αυτή θεωρούνταν ότι αντιπροσώπευε, την οποία επικαλούνταν προς εκφοβισμό του πλήθους. Ακριβώς όπως κάνουν και σήμερα οι διάφορες αιρέσεις-ρεύματα των οπαδών του Ιησού.

Παρότι ο Ιουστίνος, ο οποίος δραστηριοποιείται κατά τα μέσα του δευτέρου αιώνας, έχει γνώση των σιβυλλικών χρησμών, στα γνήσια έργα του υπάρχουν **μόνο** οι δύο παραπάνω αναφορές. Και οι δύο αναφορές είναι πολύ γενικές, και η

πρώτη έχει να κάνει με την Κρίση και την ανανέωση του Κόσμου. Δεν χρησιμοποιεί κανέναν από τους τόσο συγκεκριμένους χρησμούς που θα παρουσιάσουν αργότερα οι πλαστογράφοι. Απεναντίας, στον αυθεντικό Ιουστίνο, οι αποδείξεις για τον Ιησού και την Εκκλησία του πηγάζουν από τις προφητείες της Παλαιάς Διαθήκης.

Γιατί αυτή η μεγάλη διαφορά; Η απάντηση είναι πολύ απλή. Διότι την εποχή όπου γράφει, δεν υπάρχουν ακόμη τέτοιοι χρησμοί. Αν υπήρχαν, σίγουρα θα το έκανε στις δύο απολογίες του προς τους εθνικούς. Όσοι παρουσιάζουν τον Ιουστίνο να αναφέρεται πολύ συγκεκριμένα στους χρησμούς που (υποτίθεται ότι) προφητεύουν με απόλυτη ακρίβεια τα σχετικά με τον Ιησού, το κάνουν από κείμενα πλαστά και μεταγενέστερα του συγγραφέως. Για παράδειγμα, το «Περί μοναρχίας» και το «Λόγος παραινετικός προς Έλληνας» κατατάσσονται στα νόθα (Ά τόμος πατρολογίας Παπαδόπουλου, σ.242). Το μεν πρώτο συντάχθηκε στο δεύτερο μισό του δευτέρου αιώνας, και όπως σημειώνει ο Στ. Παπαδόπουλος, η συλλογή των χωρίων και των ρητών από τους αρχαίους Έλληνες ποιητές και σοφούς «δεν είναι πάντοτε γνήσια». Το δεύτερο έργο, κατά τον τρίτο αιώνα.

Άραγε όμως, ο Ιουστίνος, υποστήριζε την άποψη ότι οι ολύμπιοι είναι «προάγγελοι» του Ιησού; Την απάντηση, μας την δίνει ο ίδιος σε γνήσιο κείμενό του: «...δέει συνηρηπασμένοι και μη επιστάμενοι δαίμονας είναι φαύλοι θεούς προσωνόμαζον» (PG τ. 6, σ. 336).

Οι αναφορές του Θεοφίλου Αντιοχείας (συγγραφική δράση 169-188).

Σύμφωνα με τον καθηγητή Στ. Παπαδόπουλο, «*Η θεογνωσία και η θεολογία του, που επηρεάζονται πολύ και από τα σιβυλλικά βιβλία, σπάνια ξεπερνούν τα πλαίσια της παλαιοδιαθηκικής σκέψεως*» (Πατρολογία τ. Α, σ. 280).

Συνεπώς, ο Θεόφιλος όχι μόνο γνωρίζει για τους «χρησμούς», αλλά γνωρίζει το περιεχόμενό τους και επηρεάζεται από αυτούς. Και όμως, λείπουν και από αυτόν οι λεπτομερείς αναφορές που θα βρούμε σε μεταγενέστερους συγγραφείς.

Γράφει στον Αυτόλυκο...

Οι δε του Θεού άνθρωποι, πνευματοφόροι Πνεύματος αγίου και προφήται γενόμενοι, υπ' αυτού του Θεού εμπνευσθέντες και σοφισθέντες εγένοντο θεοδίδακτοι και όσιοι και δίκαιοι. Διό και κατηξιώθησαν την αντιμισθίαν ταύτην λαβείν όργανα Θεού γενόμενοι, και χωρήσαντες σοφίαν την παρ' αυτού δι' ης σοφίας είπον και τα περί της κτίσεως του κόσμου και των λοιπών απάντων. Και

γαρ περί λοιμών και λιμών και πολέμων προείπον· και ουχ εις ή δύο, αλλά πλείονες κατά χρόνους και καιρούς εγενήθησαν παρά Εβραίοις (αλλά και παρά Έλλησι Σίβυλλα) και πάντες φίλα αλλήλοις και σύμφωνα ειρήκασι, τα τε προ αυτών γεγενημένα, και τα κατ' αυτούς γεγονότα, και τα καθ' ημάς νυνί τελειούμενα· διό και πεπείσμεθα και περί των μελλόντων ούτως έσεσθαι, καθώς και τα πρώτα απήρτισται.

(PG 6, σ. 1064)

Έπειτα αναφέρει έναν σιβυλλικό χρησμό (PG 6, 1109): «Σίβυλλα δε εν Έλλησι, και εν τοις λοιποίς έθνεσι γενομένη προφήτις, εν αρχή της προφητείας αυτής ονειδίζει το των ανθρώπων γένος». Ο ονειδισμός οφείλεται στο ότι ενώ υπάρχει ένας και μοναδικός θεός («Ύψιστον, γνώστην, παντεπότην, μάρτυρα πάντων, Πάντροφον, κτίστιν»/«εις θεός, ος μόνος άρχει»/«εις θεός εστί»), οι άνθρωποι τον εγκατέλειψαν και θυσίασαν σε δαίμονες («ότι θεόν προλιπόντες αληθινόν άέναον τε δοξάζειν, αυτώ δε θύειν ιεράς εκατόμβας δαίμοσι τας θυσίας εποιήσατε»). Έτσι, προτρέπονται να σταματήσουν να περπατούν στο σκοτάδι και να επιστρέψουν στο «φως» («τύφω και μανίη δε βαδίζετε»/«Βροτοί, παύσασθε μάταιοι ρεμβόμενοι σκοτίη και αφεγγεί νυκτί μελαίνη· και λίπετε σκοτίην νυκτός, φωτός δε λάβεσθε»). Δεν παραλείπεται ούτε η κατάκριση των αγαλμάτων, («Προσκυνέοντες όφει, κύνας, αλλούρους, ανόητοι, και πετεινά σέβεσθε, και ερπετά θηρία γαίης, και λίθινα ξόανα, και αγάλματα χειροποίητα. Ταύτα σέβεσθε, αλλά τε πολλά μάταια, α δη κ' αισχρόν αγορεύειν»).

Σε άλλο σημείο αναφέρει ο Θεόφιλος· «Τοίνυν Σίβυλλα, και οι λοιποί προφήται, αλλά μην και οι ποιηταί, και φιλόσοφοι, και δεδηλώκασι περί δικαιοσύνης, κρίσεως, και κολάσεως» (PG 6, σ. 1117).

Ωστόσο, καμία αναφορά σε ρήσεις της Σίβυλλας που να προβλέπουν με ακρίβεια τα περί του Χριστού.

Γνωρίζοντας όμως ο Θεόφιλος την αντίθεση των παραπάνω με την ελληνική μυθολογία, κατακρίνει τον Όμηρο και τον Ησίοδο ότι εμπνεύστηκαν από.. δαίμονες.

«[...] Υπό δαιμόνων δε εμπνευσθέντες και υπ' αυτών φυσιωθέντες α είπον δι' αυτών είπον. Ήτοι γαρ οι ποιηταί, Όμηρος δη και Ησίοδος, ως φασίν υπό Μουσών εμπνευσθέντες, φαντασία και πλάνη ελάλησαν, και ου καθαρώ πνεύματι αλλά πλάνω» (PG 6, σ. 1061).

Οι αναφορές στον Κλήμη Αλεξανδρείας (140/150- 220/230)

Ο Κλήμης είναι ένας εκκλησιαστικός συγγραφέας που έχει γνώση της ελληνικής παράδοσης, την οποία όμως υποτάσσει στην εβραϊκή. Στα κείμενά του μπορεί κανείς να βρει πολλά παραθέματα από Έλληνες φιλοσόφους, γενικότερες πληροφορίες περί των μυστηρίων και για τις σχολές. Ωστόσο όλη αυτή η γνώση είναι θεραπενίδα της βιβλικής-ιουδαικής, καθώς την εποχή εκείνη επικρατούσε η πλάνη της δήθεν αρχαιότητάς της. Εφόσον όμως η χριστιανική Εκκλησία κατανόησε ορθότερα τις ιουδαϊκές αρχές και έχει ως κεφαλή της τον Χριστό, έπεται ότι αποτελεί το επιστέγασμα της αλήθειας.

Ο καθηγητής Στ. Παπαδόπουλος στην Πατρολογία του, γράφει:

*Είναι πνεύμα καθολικό, ενδιαφέρεται για όλες τις επιστήμες και τις θρησκείες που εκφράζουν τον άνθρωπο. Είναι φυσιογνωμία δασκάλου εξαιρετικά εντυπωσιακή και συγχρόνως μετριοπαθής και πολύ συμπαθής. Έχει φιλολογική ευαισθησία και συχνά εκφράζεται με ρυθμικό πεζό λόγο, αλλά υστερεί πολύ στη σύνθεση. Προερχόταν από εθνικό περιβάλλον και το στήθος του έφλεγε η αγάπη για τον τέλειο βίο, στον οποίο ηθική και αλήθεια φαίνεται να ταυτίζονται.
(τ. Α΄, σ. 335)*

Τον Χριστιανισμό τον γνώρισε από τον Πάνταινο στην Αλεξάνδρεια, το κέντρο του συγκρητισμού...

Εκεί γνώρισε και άκουσε περί το 180 το χριστιανό διδάσκαλο Πάνταινο με αποτέλεσμα να δεχθή το χριστιανισμό. Η Αλεξάνδρεια όμως την εποχή εκείνη ήταν κυριολεκτικά το σταυροδρόμι τριών μεγάλων πολιτισμών (του ελληνικού, του ανατολικού, και του ιουδαϊκού) και η απύθμενη χοάνη των παντός είδους θρησκευτικών, φιλοσοφικών και καλλιτεχνικών σχολών και τάσεων. Προπαντός δε ήταν το κέντρο καλλιέργειας του γνωστικισμού, που είχε δημιουργήσει ένα νέο και ισχυρό κλίμα αγάπης για τη γνώση. Το κλίμα τούτο επηρέασε κι εμπότισε τόσο βαθειά τον Κλήμεντα, ώστε σε όλη τη ζωή του θα προσπαθήσει να φθάσει και να καταδείξει τη γνώση, θα κατασκευάζει την προτομή του γνωστικού χριστιανού (ο. π. σ. 335)

Τον φιλοσοφικό λόγο τον γνώρισε κυρίως μέσω των κειμένων του πλατωνιστή Ιουδαίου Φίλωνος, του Αντιόχου του Ασκαλωνίτου που εκπροσωπούσε τον μέσο πλατωνισμό, και των στωικών φιλοσόφων Ποσειδωνίου και Επικτήτου.

Για την απόκρυφη παράδοση του Κλήμεντος Αλεξανδρείας, αναφέρει ο καθηγητής Στ. Παπαδόπουλος: «*Η απόκρυφη παράδοση του Κλήμεντα, την οποία ο ίδιος χαρακτηρίζει γνωστική, είναι διαφορετική, ανώτερη από αυτήν που κατέχει η Εκκλησία και απευθύνεται μόνο στους εκλεκτούς. Προέρχεται από τους αποστόλους Πέτρο, Ιάκωβο, Ιωάννη, και Πάυλο κι έφθασε στον ίδιο μέσω Πανταίνου*» (τ. Α΄, σ. 338). Ενώ λίγο παρακάτω, «*[.. .] Δεν ήταν συνήθης γνωστικός διδάσκαλος, αλλά δεν ήταν και θεολόγος που εκπροσωπούσε το γνήσιο φρόνημα και την Παράδοση της Εκκλησίας*».

Κατά τον Κλήμεντα, ο χριστιανός πρέπει να περάσει από την πίστη στη γνώση. Γράφει ο Στ. Παπαδόπουλος σχετικά: «*Η πίστη αποτελεί το πρώτο στάδιο, είναι λοιπόν για τους αδαείς και τους απλοϊκούς χριστιανούς. Ένα μέρος από τους πιστούς, οι εκλεκτοί, θα μπορούσαν να γίνουν γνωστικοί, μύστες του ανώτατου πνευματικού βίου, της γνώσεως*» (ο. π. σ. 335).

Όσον αφορά τη σχέση της φιλοσοφίας, της παλαιάς διαθήκης και της εκκλησίας στη σκέψη του Κλήμεντος, γράφει τα εξής διαφωτιστικά ο Στ. Παπαδόπουλος...

Η φιλοσοφία είναι “έργον” και “επίνοια” του Θεού. Είναι δώρο “θεόθεν” προς τον άνθρωπο και για αυτό δε μπορεί παρά να είναι “καλόν”. Η φιλοσοφία δόθηκε στους έλληνες, όπως δόθηκε στους ιουδαίους ο Νόμος και σε όλο τον κόσμο μετά την “παρουσία” του Κυρίου η “καθολική” κλήσις, δηλαδή το Ευαγγέλιο. Ο ρόλος της φιλοσοφίας είναι απόλυτα προπαιδευτικός: προπαιδεύει, προγυμνάζει για τη σοφία και την αλήθεια. Η σοφία είναι “επιστήμη θείων και ανθρωπίνων”, ανώτερη από τη φιλοσοφία, η οποία ενώ άλλοτε ήταν αναγκαία, τώρα είναι απλώς χρήσιμη. Ακολουθώντας τον Φίλωνα, εξηγεί το φαινόμενο της θύραθεν φιλοσοφίας σαν προσφορά του θεού, ένεκα της στειρότητας που οι εβραίοι έδειξαν, μολονότι κατείχαν την αλήθεια (Νόμο). [...] Η ύπαρξη μερικής αλήθειας στους έλληνες και τους βαρβάρους είναι κάτι το αυτονόητο στην αντίληψη του Κλήμεντα περί ιστορίας και θείας οικονομίας. Για αυτό και δεν αισθάνεται την ανάγκη να εργαστεί για τη συμφιλίωση ελληνικής σκέψεως και χριστιανισμού, όπως υποστηρίχθηκε. Ο Χριστός είναι το πλήρωμα και το κορύφωμα μιας πνευματικής καταστάσεως και όχι ανακεφαλαίωση των πάντων, όπως δίδαξε ο Ειρηναίος. Έτσι ο λεγόμενος εξελληνισμός του χριστιανισμού από τον Κλήμεντα παίρνει άλλες διαστάσεις. Η σύνθεση του Κλήμεντα είναι βασικά χριστιανική και γνωστική φιλοσοφία. Διότι συγκροτεί φιλοσοφικά και με προϋποθέσεις του γνωστικισμού τη διδασκαλία της Εκκλησίας. Σκοπός του δεν ήταν να ενισχύσει τη φιλοσοφία με χριστιανικά στοιχεία, αλλά να ανυψώσει το χριστιανισμό σε

φιλοσοφία, σε κατηγορία που σέβονταν οι πάντες.

(ο. π. σ. 344-345)

Η κατ' αυτόν ανωτερότητα της χριστιανικής γνώσης έναντι της ελληνικής, γίνεται φανερή ήδη από τον πρώτο λόγο του έργου, όπου αναφέρει ότι οι χριστιανοί που κατέχουν την απόκρυφη παράδοση είναι «θεοδίδακτοι», εφόσον διδάχτηκαν τα ιερά γράμματα από τον ίδιο τον Υιό του Θεού. Εξυπονοώντας την αντίθεση με τους φιλοσόφους που είχαν κάποια σπέρματα από αυτήν.

Ο Κλήμης δραστηριοποιείται σε εποχή που ναι μεν έχουμε επικριτές της φιλοσοφίας από πλευράς χριστιανών (όπως Ιγνάτιο, Πολύκαρπο, Τατιανό, Θεόφιλο, Ερμεία, Τερτυλιανό με την περίφημη φράση του «*Τι κοινόν υπάρχει μεταξύ Αθηνών και Ιεροσολύμων; Ποια συμφωνία υπάρχει μεταξύ Ακαδημίας και Εκκλησίας;*») ή έστω αδιάφορους (όπως Κλήμη Ρώμης, Διονύσιο Κορίνθου), αλλά ακόμα δεν έχουμε θεσμοθετημένα δόγματα επικυρωμένα από τις λεγόμενες «οικουμενικές» συνόδους. Άλλωστε έχουν γραφτεί και παλαιότερα τα σχετικά με την μεγάλη θεολογική σύγχυση των τριών πρώτων αιώνων, όσον αφορά την «τριάδα» και τη μεταξύ των προσώπων της σχέση, τη φύση του Υιου και του «αγίου» πνεύματος. Και ενώ κατά την εποχή του (2ος- 3ος αιώνας) εθεωρείτο από τους μεγαλύτερους θεολόγους, στη συνέχεια πέρασε σκοπίμως στο περιθώριο. Ο Στ. Παπαδόπουλος γράφει: «[...] Το έργο του ανήκει στο περιθώριο της Εκκλησίας. Έτσι εξηγείται γιατί η Εκκλησία όχι μόνο δεν τον τίμησε ως άγιο, αλλά και τον λησμόνησε σχεδόν: *Ήθελε να λησμονήσει τη φιλοσοφική του θεολογία*» (ο. π. σ. 340).

Οι μετέπειτα πατέρες και θεολόγοι του καταλογίζουν αιρέσεις στο έργο του. Αντιλαμβάνεται την Εκκλησία όχι ως κάτι που έχει οργάνωση και δομή και που δραστηριοποιείται εν τόπω και χρόνω αλλά ως ιδεατή. Το «σώμα» και το «αίμα» του Κυρίου μνημονεύονται από αυτόν αλληγορικά ως εικόνες του λόγου χωρίς να περιγράφεται κάποια μυστηριακή πράξη τελούμενη με αισθητά αντικείμενα (άρτος και οίνος). Κατά τον Φώτιο, αρνείται ακόμα και τη σάρκωση του Λόγου (ο. π. σ. 339-340). Διακρίνει το Λόγο σε ουσία και σε «δύναμη τινά», αποδίδοντας την ενσάρκωση στην δύναμη του Λόγου και όχι στον ίδιο τον Λόγο. Έτσι, κατά κάποιο τρόπο θεωρήθηκε πρόδρομος του αρειανισμού (ο. π. σ. 341-342).

Τώρα που εξηγήθηκαν τα παραπάνω, μπορούμε να κατανοήσουμε γιατί ο Κλήμης γράφει αυτά που γράφει, και κυρίως με ποιο πνεύμα.

Στο «Στρωματείς» ο Κλήμης διατυπώνει την άποψη ότι...

Υιόν δε είναι του Θεού, και τούτον είναι τον Σωτήρα και Κύριον ον ημεείς φαμεν, άντικρυς αι θείαι παριστάσι προφητείαι. Ταύτη ο πάντων Κύριος Ελλήνων τε και βαρβάρων τους εθέλοντας πείθει· ου γαρ βιάζεται τον εξ αυτού σωτηρίαν λαβείν δια του ελέσθαι, και πάντα αποπληρώσαι τα παρ' αυτού προς το λαβέσθαι της ελπίδος δυνάμενον. Ούτος εστίν ο διδούς και τοις Έλλησι την φιλοσοφίαν δια των υποδεεστέρων αγγέλων.

(PG. τ. 9, σ. 409)

Η φιλοσοφία ως θεία δωρεά, δόθηκε στους Έλληνες μέσω υποδεεστέρων αγγέλων.

Σε άλλο χωρίο του, αναφέρεται ότι...

Εύρομεν γαρ εν ταις Γραφαίς, καθώς ο Κύριος λέγει· “ιδού διατίθεμαι υμίν Καινήν Διαθήκην, ουχ ως διεθέμην τοις πατράσιν υμών εν όρει Χωρήβ”. Νέαν υμίν διέθετο· τα γαρ Ελλήνων και Ιουδαίων παλαιά, υμείς δε, οι καινώς αυτόν τρίτω γένει σεβόμενοι, Χριστιανοί. Σαφώς γαρ, οίμαι, εδήλωσε τον ένα και μόνον Θεόν, υπό μεν Ελλήνων εθνικώς, υπό δε Ιουδαίων Ιουδαικώς, καινώς δε υφ' ημών και πνευματικώς γινωσκομένον. Προς δε και ότι ο αυτός θεός αμφοί ταιν Διαθήκαιν χορηγός, ο και της ελληνικής φιλοσοφίας δοτήρ τοις Έλλησι, δι' ης ο παντοκράτωρ παρ' Έλλησι δοξάζεται.

(P. G. τ. 9, σ, 261)

Είναι ο σχολιασμός ενός χωρίου από το βιβλίο «Ιερεμίας», όπου ο Γιαχβέ κάνει μια νέα Διαθήκη με τον «εκλεκτό» λαό. Είναι ξεκάθαρο ότι απευθύνεται στους Ιουδαίους, και όχι στους χριστιανούς, όπως ερμηνεύει αλληγορικά ο Κλήμης. Κατ' αυτόν, η Παλαιά Διαθήκη-συμφωνία, αφορά Ιουδαίους και Έλληνες. Η Καινή Διαθήκη αφορά ένα τρίτο γένος πνευματικών ανθρώπων, τους χριστιανούς.

Ενώ στους Έλληνες χορηγήθηκε η φιλοσοφία, δηλαδή η μερική σπερματική αλήθεια, στους Ιουδαίους δόθηκε ολόκληρη η αλήθεια την οποία ωστόσο δεν κατάλαβαν εις βάθος. Ερχόμενη η δύναμη του Λόγου, την επισφράγισε και έδωσε τη δυνατότητα της πλήρους πλέον κατανοήσεώς της.

Ας δούμε όμως με ποια έννοια εκλαμβάνεται η φιλοσοφία ως δώρο των θεών στους Έλληνες.

Ο Πλάτων αναφέρει στον Τίμαιο: «Όπως όμως είναι τα πράγματα, βλέποντας τη μέρα, τη νύχτα, τους μήνες και τα διαστήματα των χρόνων, αναπτύξαμε τους

αριθμούς και αντιληφθήκαμε τον χρόνο και τον τρόπο για να ερευνήσουμε τη φύση του παντός. Από αυτά πήραμε τη φιλοσοφία, η οποία αποτελεί αγαθό που μεγαλύτερό της ούτε υπήρξε ούτε θα υπάρξει δώρημα των θεών προς το γένος των θνητών» (47 a-b).

Από το παραπάνω χωρίο του Πλάτωνος, το οποίο αναφέρεται ενδεικτικά, καταλαβαίνουμε ότι το δόσιμο της φιλοσοφίας από τους θεούς στους ανθρώπους, δεν έχει την έννοια ότι οι θεοί ενεργούν και ο άνθρωπος αποδέχεται παθητικά, όπως συμβαίνει με τη παράδοση του Νόμου και των εντολών στον Ιουδαϊσμό. Είναι η δυνατότητα που δίνεται από τους θεούς, ώστε ο άνθρωπος να είναι ικανός να φιλοσοφήσει και να διερευνήσει τη φύση του παντός. Συνεπώς, ο άνθρωπος δεν παραμένει σε μια παθητική κατάσταση, αναμένοντας να υπακούσει δουλικά σε εντολές. Στα πυθαγόρεια «Χρυσά Έπη», αφού δίδονται παραγγέλματα (και όχι εντολές) πρακτικής φύσεως, στην συνέχεια αναφέρεται: «Για αυτά να μοχθείς, αυτά να μελετάς, γι' αυτά εσύ οφείλεις να τρέφεις έρωτα· αυτά στα ίχνη θα σε βάλλουν της θείας αρετής. [...] Εάν τούτα κατακτήσεις, θα γνωρίσεις των αθανάτων θεών και των θνητών ανθρώπων τη σύσταση, πως κάθετί διέρχεται και πως κρατιέται· κι ύστερα πάλι θα γνωρίσεις, όσο είναι αυτό θεμιτό, την όμοια φύση των πάντων» (στ. 45-51). Και εδώ επίσης φαίνεται η συνεργασία του θείου και του ανθρώπινου παράγοντος. Και ο Ιάμβιχος σχολιάζει: «Διότι από αυτούς τους στίχους δεν υπάρχουν άλλοι πιο αξιοθαύμαστοι, για όσους έχουν από τη φύση τους θετική προδιάθεση να εξορμούν μεγαλόψυχα προς τη θεωρητική φιλοσοφία. Διότι η γνώση των θεών είναι αρετή και σοφία και πλήρης ευδαιμονία, και κάνει και εμάς τους ίδιους όμοιους με τους θεούς, ενώ η ακριβής γνώση των ανθρωπίνων πραγμάτων μας παρέχει τις ανθρώπινες αρετές και μας καθιστά έμπειρους όσον αφορά τα δικά μας, και διακρίνει ανάμεσά τους τα ωφέλιμα και τα βλαβερά και αποφεύγει τα δεύτερα και επιδιώκει τα πρώτα, και γενικά συλλαμβάνει στα λόγια και στα έργα ποια είναι η σύσταση της ανθρώπινης ύπαρξης» (Προτρεπτικός, κεφ. 3).

Εκτός από αυτά, πρέπει να πούμε ότι το ελληνικό θεολογικό σύστημα είναι πολύ πιο περίπλοκο και πολύπλοκο από ότι το χριστιανικό. Και εκεί υπάρχει σαφώς η διάκριση μεταξύ της τάξης των θεών και των αγγέλων, όπως έχει δοθεί (κατά το ελληνικό θεολογικό σύστημα) από την ίδια την κοσμική τάξη και τις συμπαντικές περιφορές, στην οποία υποτάσσονται τα εν λόγω ανώτερα γένη, της οποίας αποτελούν μέρος. Συνεπώς, όσα γράφει εδώ ο Κλήμης, δεν έχουν ακρίβεια, αλλά τα γράφει επιρρεαζόμενος από τον Φίλωνα τον Ιουδαίο, ο οποίος προσπαθεί να

προσαρμόσει τον ενοθεισμό στον μονοθεισμό. Για αυτό οι θεοί μετατρέπονται σε αγγέλους.

Στο έργο του «Στρωματείς» (λόγος 6ος), υπάρχει ο ισχυρισμός του Κλήμεντος ότι ο Παύλος προέτρεπε στη μελέτη των σιβυλλικών χρησμών και των ελληνικών βιβλίων γενικότερα. «...Ο Θεός, τους προφήτας διδούς, ούτω και Ελλήνων τους δοκιμωτάτους, οικείους αυτών τη διαλέκτω προφήτας αναστήσας, ως οιοί τε ήσαν δέχεσθαι την παρά Θεού ευεργεσίαν, των χυδαίων ανθρώπων διέκρινε, δηλώσει προς τω Πέτρου κηρύγματι ο απόστολος λέγων Παύλος· “Λάβετε και τας Ελληνικάς βίβλους, επίγνωτε Σίβυλλαν, ως δηλοί έναν Θεόν και τα μέλλοντα έσεσθαι”» (PG. τ.9 σ. 264).

Σύμφωνα με όσα γνωρίζουμε από τα γραπτά της Καινής Διαθήκης, η παραπάνω προτροπή είναι αδύνατον να δόθηκε από τον Παύλο. Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς παίρνει τη ρήση «Λάβετε και τας Ελληνικάς βίβλους, επίγνωτε Σίβυλλαν, ως δηλοί έναν Θεόν και τα μέλλοντα έσεσθαι» αποδίδοντάς την στον Παύλο, από το απόκρυφο κείμενο «Κήρυγμα Πέτρου». Ο Π. Χρήστου αναφέρει στον δεύτερο τόμο της πατρολογίας του (σ. 306), ότι ο Κλήμης το θεωρούσε αυθεντικό, ενώ ο Ωριγένης αμφέβαλε (αν και παρέθετε και αυτός από αυτό), διότι το χρησιμοποιούσε και ο γνωστικός Ηρακλέων. Ο Ευσέβιος και ο Ιερώνυμος το απέρριπταν άνευ διασταγμού.

Καταρχήν, ο Παύλος στην επιστολή του προς Κορινθίους πρώτη, κατακεραυνώνει την ελληνική φιλοσοφία. «Ούχι έμώρανεν ό θεός τήν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου έπειδή γάρ έν τή σοφία τοῦ θεοῦ **οὐκ έγνω ό κόσμος δια τής σοφίας τόν θεόν** εύδόκησεν ό θεός δια τής μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τούς πιστεύοντας» (1:20-21). Επίσης, «τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου έξελέξατο ό θεός ίνα τούς σοφούς καταισχύνη» (1:27). Ακόμα, «ἄ θύει τά έθνη, δαιμονίοις θύει καί οὐ θεῶ» (10:20). Ποτέ ο Παύλος δεν θα δέχονταν τους χρησμούς των Σιβυλλών που προφήτευαν μέσω του Απόλλωνος, εφόσον ο Απόλλων είναι δαίμονας του κακού κατά τη χριστιανική αντίληψη. Ξεκάθαρα, ο εθνικός κόσμος δεν γνωρίζει τον θεό με την φιλοσοφία, αφού αυτή δεν έχει καν σπέρματα αληθείας, εφόσον ο ίδιος ο θεός την μώρανε.

Είναι σαφής και ξεκάθαρος ότι στον κόσμο δεν υπάρχει θεογνωσία ειμή μόνο μέσω του Ευαγγελίου, που είναι ο Χριστός. «Ο θεός τοῦ αίῶνος τούτου έτύφλωσεν τὰ νοήματα τῶν άπίστων είς τὸ μή αύγάσαι αύτοίς τόν φωτισμόν τοῦ εύαγγελίου τής δόξης τοῦ Χριστοῦ ὅς έστιν είκὼν τοῦ θεοῦ... Ο θεός ό είπών Έκ σκότους φῶς

λάμπαι ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Β΄ προς Κορινθίους, 4:4-6). Ἄλλωστε πουθενά δεν ἔφερε ως ἀπόδειξη τους χρησμούς αυτούς ὅταν ἦρθε στην Αθήνα, παρότι θα μπορούσε να το κάνει (αν υποθέσουμε ὅτι ἡ πληροφορία του Κλήμη εἶναι ἀξιόπιστη), συνδυάζοντάς το με την (υποτιθέμενη) ὑπαρξη του βωμοῦ στον Ἄγνωστο θεό. Ἀκόμα, ὅταν επισκέφτηκε τα Λύστρα μαζί με τον Βαρνάβα, ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι θεώρησαν τον μεν Παῦλο ως Ερμὴ τον δε Βαρνάβα ως Δία (κατὰ τὴ διήγηση του Λουκά) καὶ ἦταν ἔτοιμοι να τους τιμήσουν, εἶπε προς τον ἱερέα του Διός: «ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ **τούτων τῶν ματαίων** ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεὸν τὸν ζῶντα ὃς ἐποίησεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς • ὃς ἐν ταῖς παρωχημέναις γενεαῖς εἴασεν πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν» (Πράξεις 14:15-16). Μάταιη ἡ πίστη στους θεούς, νεκρή, καὶ ὁ θεός ἀφησε τα ἔθνη να πορεύονται στις οδοὺς τους, μακριὰ ἀπὸ αὐτόν. Πόσο πιο καθαρὰ ὅτι ὁ Παῦλος δεν παραδέχεται κανενὸς εἶδους θεογνωσίας στους ἐκτός Χριστιανισμοῦ!

Ἐπίσης το τι διδάσκονταν οἱ προσύλητοι στον Χριστιανισμό ὑπάρχει καταγεγραμμένο στο βιβλίο «Ἀποστολικαὶ Διαταγαί».

Να μένεις μακριὰ ἀπὸ τα ἐθνικὰ βιβλία. Τι σου χρειάζονται ἄλλωστε τα ξένα λόγια ἢ οἱ νόμοι ἢ οἱ ψευδοπροφήτες, τα ὁποῖα μάλιστα καὶ ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν πίστη τους ελαφρόμυαλους; Τι δηλαδὴ σου λείπει στο νόμο του Θεοῦ, για να στραφεῖς προς ἐκεῖνα τα εἰδωλολατρικὰ παραμύθια; Γιατί εἴτε ἱστορικὰ γεγονότα θέλεις να διαβάσεις, ἔχεις τα βιβλία των Βασιλειῶν· εἴτε φιλοσοφικὰ καὶ ποιητικὰ, ἔχεις τους Προφήτες, τον Ἰώβ καὶ τον συγγραφέα των Παροιμιῶν, στους ὁποίους βρίσκεις περίσσεια σκέψη ποιήσεως καὶ σοφίας, γιατί εἶναι λόγια του μόνου σοφοῦ Κυρίου. Ἐάν πάλι ἔχεις ὄρεξη για ἀσματικά κείμενα, ἔχεις τους Ψαλμούς· εἴτε, τέλος, θέλεις να μάθεις για τὴ δημιουργία των ἀρχαίων, ἔχεις τὴ Γένεση· εἴτε, τέλος, θέλεις να γνωρίσεις νόμους καὶ ἐντολές, ἔχεις τὸν ἐνδοξο Νόμο του Κυρίου. Μείνε με δύναμη λοιπὸν μακριὰ ἀπὸ ὅλα τα ξένα καὶ διαβολικά.
(ΕΠΕ 1,σ. 43)

Διομήδης